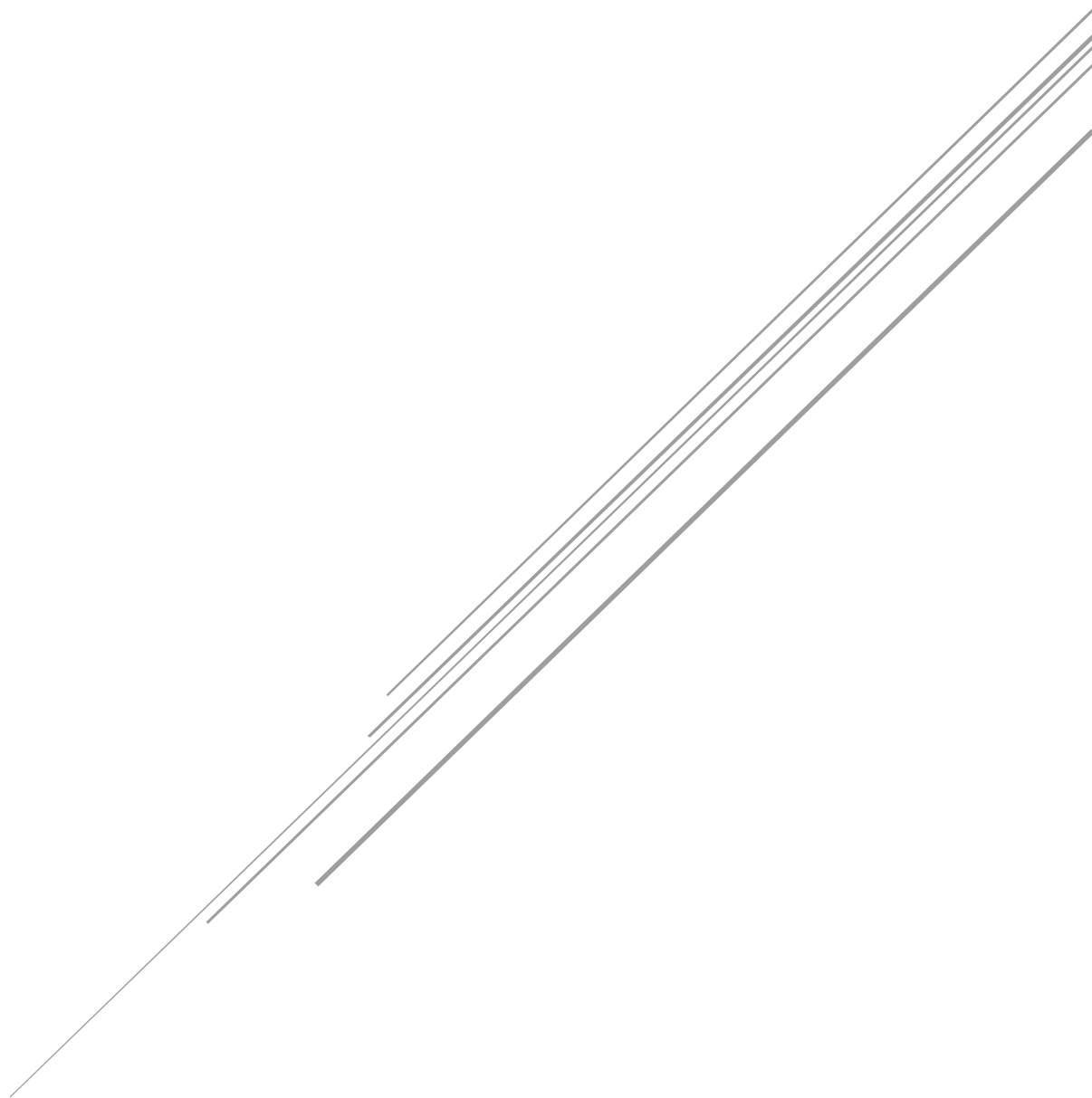

Reparacije u Bosni i Hercegovini: pravda koja (ne) dolazi

Balkanska istraživačka mreža Bosne i Hercegovine (BIRN BiH)

Lejla Gačanica

Uvod

Reparacije čine treći stub tranzicijske pravde, koji teži da nadoknadi pretrpljenu štetu i patnju tokom konflikta te omogući dostojanstven život žrtava. Razumljivo, nemoguće je u potpunosti obeštetiti žrtve i njihove porodice, ali svrha ovog mehanizma jeste da u postratnom životu omogući osjećaj dostizanja pravde za pretrpljena iskustva rata i nasilja. U oporavku društva važno je ne zaboraviti niti skrajnuti žrtve i preživjele. “Osjećaj pravde” jeste ono kako društvo, posebno preživjeli/e, žive nakon konflikta. Stoga je dužnost, prvenstveno države, da obezbijedi funkcionalan sistem, koji doprinosi priznanju patnji i omogućava time oporavak društva. Obaveza država za reparacije se izvodi iz činjenice da su ili odgovorne za počinjenje zločina ili zato što su propustile spriječiti počinjenje masovnog kršenja ljudskih prava. Reparacije države prema individuama razvile su se nakon Drugog svjetskog rata s razvojem ljudskih prava u okviru sistema Ujedinjenih nacija (UN), i usmjerene su na saniranje posljedica nasilja, priznavanje patnji žrtava, poštovanje njihovog dostojanstva i njihovu reintegraciju u društvo.

Kao i kod drugih mehanizama tranzicijske pravde, ne postoji model reparacija koji odgovara svima. Različite države su razvijale vlastite modele, učile na greškama ili se suočavale s neuspjesima. Reparacija mora biti proporcionalna težini pretrpljene štete i mora biti jasno propisana zakonom i provodiva, za što postoje i relevantni međunarodni standardi.¹ Ovaj *policy brief* će stoga dati pregled dosad urađenog, kao i nedostataka koji zahtijevaju ozbiljne intervencije u postojećim praksama i sistemima. Evropska komisija u Izvještaju o Bosni i Hercegovini za 2023. godinu navodi da Bosna i Hercegovina (BiH) treba riješiti otvorena pitanja koja se tiču nestalih osoba, obeštećenja ratnih žrtava torture i seksualnog nasilja i tranzicijske pravde.²

Važno je naglasiti da reparacije, bez drugih mehanizama tranzicijske pravde, ne mogu postići svoju svrhu (i *vice versa*). Zajednička primjena svih mehanizama, uz stalni rad na društvenoj svijesti i kritičkom propitivanju prošlosti, mogu nas voditi ka pravdi. Sve drugo su pojedinačni, fragmentirani uspjesi koji neće proizvesti suštinsku promjenu. Iako se reparacije mogu preklapati s drugim procesima tranzicijske pravde, kao što su krivično gonjenje, inicijative za istinu i institucionalna reforma, one su posebna komponenta koju ne bi trebalo podvesti ili zamijeniti drugim mehanizmima. Ujedno, reparacije ne smiju biti svedene na “socijalno davanje”, “invalidnine” niti na individualne postupke pred sudovima, niti ostati u domenu napora civilnog društva. Odgovornost i obaveza za dostizanjem pravde, uključujući i reparacije, mora doći “od gore”, od države (i u skladu s tim, entiteta), s punim kapacitetom za njihovo ostvarivanje. Ovaj *policy brief* stoga neće razmatrati inicijative udruženja žrtava, organizacija civilnog društva u dostizanju pravičnosti nakon teških kršenja ljudskih prava u ratu, već će se fokusirati na pregled i zaključke onoga što je država, zajedno s entitetima (Federacija Bosne i Hercegovine – FBiH, i

---

¹ Evropska konvencija o obeštećenju žrtava krivičnih djela nasilja izričito nalaže da ako naknada štete nije u potpunosti dostupna, država treba biti ta koja će nadoknaditi štetu žrtvama. Na temelju obaveze iz Evropske konvencije postoji obaveza BiH da za sve žrtve zločina nasilja isplati naknadu štete, naročito kada to nije moguće od počinitelaca ili iz drugih izvora. Jednaku obavezu sadrži tumačenje člana 14. Konvencije Ujedinjenih nacija protiv mučenja i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni i postupaka, koje je dao Komitet UN-a protiv mučenja – države članice obavezne su da osiguraju žrtvi nekog akta torture i ostalih akata nehumanog postupanja pravo dobivanja naknade te izvršivo pravo na pravednu i odgovarajuću odštetu, uključujući sredstva potrebna za njenu što potpuniju rehabilitaciju.

² *Izvještaj Evropske komisije o Bosni i Hercegovini za 2023. godinu*. Bruxelles, 2023, <https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/documents/2023/Izvje%C5%A1taj%20o%20Bosni%20i%20Hercegovini%20za%202023.%20-%20BHS%20prijevod%20%28002%29.pdf>

Republika Srpska – RS) i Brčko distriktom (BD), poduzela na polju reparacija, kao neodvojivo dijela tranzicijske pravde za žrtve i društvo.

Pravo žrtava na reparaciju sastavni je dio prava na pravdu i često je prepoznato kao najznačajniji i neposredni način ostvarivanja pravde za žrtve. Međutim, osnovno obilježje reparacija danas u BiH jeste da imamo još vrlo malo vremena za ovu vrstu pravde za preživjele. Vrijeme neumitno čini svoje – preživjelih je sve manje, a i volje za upuštanje u borbu s nefunkcionalnim sistemom. Društveno se duboko ukorijenila etnička podjela svega, pa tako i žrtava, te je realno pitanje da li pravde kroz reparacije uistinu ima (ili je možemo očekivati) u BiH.

Postratna realnost

Tokom rata u BiH su počinjeni brojni zločini, koji su obilježili postratni period – raseljavanja i progona, uništavanja imovine, mučenja, ubistva, ratno seksualno nasilje, ranjavanja... Osim fizičkih ozljeda i trauma koje su se prenijele u mirnodopski period, veliki broj osoba je zbog rata doveden u ekonomsku, egzistencijalnu krizu, te mir preživljavaju na rubu siromaštva. Brojne žrtve proživljavaju ekonomsku i socijalnu isključenost kroz neadekvatan ili nikakav pristup pravnoj i osnovnoj zdravstvenoj zaštiti. Sve ovo je ostavilo trajne tragove na žrtvama, bez obzira kojoj etniji pripadale.

Tek primjera radi, u logorima i zatvorima širom Bosne i Hercegovine od 1992. do 1995. godine preživjelo je preko 200.000 civila, a 30.000 logoraša ubijeno je ili se vode kao nestali.³ Institut za nestale osobe Bosne i Hercegovine još uvijek traga za 7.626 nestalih osoba,⁴ a ovaj broj nije konačan. Ratno seksualno nasilje je ostavilo dugotrajne psihičke, fizičke, ekonomske i društvene posljedice po preživjele i njihove porodice. Mnogi preživjeli još uvijek pate od traume povezane s ratnim seksualnim nasiljem; većina preživjelih pati od posttraumatskog stresnog poremećaja (PTSP) povezanog s različitim psihičkim stanjima, a preživjeli i dalje pate od tjelesnih posljedica i zdravstvenih problema, a mnoge od tih povreda i stanja se ne liječe jer se preživjeli i dalje suočavaju sa stigmom koja ih sprečava da traže rehabilitaciju ili im medicinske usluge naprosto nisu dostupne (npr. u ruralnim područjima).⁵

U takvim okolnostima, uvođenje efikasne reparacije u BiH je bilo od ključnog značaja. Odnosno, ovo društvo je trebalo potporu države da uspostavi što kvalitetniji i sigurniji život žrtava nakon pretrpljenog nasilja. Međutim, programi reparacija koje je BiH razvijala nepotpuni su, administrativno teški te retraumatizirajući za preživjele. Gotovo je besmisleno njihovo postojanje “na papiru” ukoliko ih je teško ili nemoguće realizirati. Nacrt državne strategije za tranzicijsku pravdu trebao je pružiti sveobuhvatnu platformu za utvrđivanje istine i pravde, i osigurati efikasan institucionalni pristup obeštećenju i drugim oblicima podrške civilnim žrtvama rata. Neusvajanje ovog dokumenta, od 2012. godine – što sada već postavlja pitanje svrsishodnosti usvajanja uopće, vrlo negativno je uticalo i na razvoj programa reparacija.

---

³ Savez logoraša Bosne i Hercegovine <https://savezlogorasaubih.ba/>.

⁴ *Apel povodom Međunarodnog dana ljudskih prava: Porodice imaju pravo da znaju za sudbinu svojih najmilijih*. Institut za nestale osobe Bosne i Hercegovine, 2023, <http://www.ino.ba/odnosi-s-javnoscju/saopcenja-za-javnost/default.aspx?id=2084&langTag=bs-BA>.

⁵ *Reparacije za preživjele ratnog seksualnog nasilja*. Trial International, 2022, <https://trial.ba/wp-content/uploads/2021/10/Studija-o-reparacijama-BiH-Preliminarni-nalazi.pdf>.

Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH i Ministarstvo pravde BiH, uz pomoć međunarodne zajednice, 2012/2013. godine pokrenuli su opsežan državni program unapređivanja statusa civilnih žrtava rata. Program se sastojao od Nacrta državne strategije za tranzicijsku pravdu, Programa za žrtve seksualnog nasilja počinjenog u ratu i Nacrta zakona o zaštiti žrtava torture BiH. Ovi dokumenti su osmišljeni kao osnova okvira za vansudsko postizanje pravde, uključujući obezbjeđenje naknade žrtvama, zaštitu kolektivnog pamćenja i vraćanje povjerenja u institucije vlasti. Ova tri dokumenta predstavljaju najkonkretniji pokušaj vlasti u BiH da prepozna patnje žrtava i da im pruži podršku da nastave život. Međutim, ovaj program nikada nije dobio dovoljnu političku podršku za usvajanje na državnom nivou i doživio je neuspjeh prije ulaska u formalnu proceduru usvajanja. U nedostatku formalnog sistema za reparacije koji je trebao biti kreiran ovim okvirom, žrtve se moraju osloniti na složeni sistem socijalne pomoći, kao i na pojedinačne postupke, pred krivičnim i građanskim sudovima, radi ostvarivanja neke vrste odštete.

BiH tako danas ima u praksi dva (uobičajena) programa za materijalne reparacije – administrativne, koje se ostvaruju po osnovu statusa civilne žrtve rata u upravnim postupcima, te sudske reparacije, koje se ostvaruju u krivičnim i građanskim postupcima. Oba programa su postigla određene uspjehe, ali i dalje se suočavaju s ozbiljnim ograničenjima, posebno program sudskih reparacija. U pogledu simboličnih reparacija, ne postoji jedinstven pristup. Memorijalizacija se najčešće zvanično kreće u okvirima jednoetničkih narativa (komemoriraju se “vlastite” žrtve), dok su izvinjenja bila aktuelna u periodu 2003–2013. godine, koje je obilježila određena spremnost rada na prošlosti i izgradnji mira, a koja je u kasnijim godinama zamijenjena radikalnijim nacionalističkim politikama u regionu. Civilno društvo i žrtve okupljene u udruženja zapravo rade najviše na kritičkoj kulturi sjećanja, a koja pak najčešće ostaje u alternativnom narativu.

Reparacije su se u BiH razvijale bez sistemskog pristupa, te u konačnici rezultirale diskriminatornim praksama, što zbog nejednačnosti obima prava, što i zbog nedostatka političke spremnosti i volje da se pristup prošlosti i žrtvama organizira na etičkim i prijeko potrebnim odgovornim politikama sjećanja. Žrtve se ne suočavaju samo s teškim ostvarivanjem prava na reparacije, već i s činjenicom da možda nikada neće doživjeti bilo koju vrstu satisfakcije.⁶

U nastavku se donosi pregled prema vrstama reparacija zastupljenim u BiH.

Administrativne reparacije

BiH je sistem administrativnih reparacija razvijala na nivou entiteta i Brčko distrikta BiH. Tako je ova vrsta reparacija uspostavljena Zakonom o zaštiti civilnih žrtava rata u Federaciji Bosne i Hercegovine⁷, Zakonom o zaštiti žrtava ratne torture Republike Srpske⁸ i Zakonom o civilnim žrtvama rata Brčko distrikta BiH⁹. Mehanizam za provedbu programa administrativnih reparacija se vrši putem nadležnih ministarstava i raznih drugih tijela.

⁶ Gačanica, L. *Da li je pomirenje prioritet za Bosnu i Hercegovinu?* Inicijativa za monitoring EU integracija, 2023, <https://eu-monitoring.ba/da-li-je-pomirenje-prioritet-za-bosnu-i-hercegovinu/>.

⁷ <https://fbihvlada.gov.ba/bs/9-zakon-o-zastiti-civilnih-zrtava-rata-u-federaciji-bosne-i-hercegovine>

⁸ Sl. glasnik RS, br. 90/2018, <https://www.narodnaskupstinars.net/?q=la/akti/usvojeni-zakoni/zakon-o-za%C5%A1titi-%C5%Bertava-ratne-torture>.

⁹ <https://skupstinabd.ba/ba/zakon.html?lang=ba&id=/Zakon%20o%20civilnim%20z--rtvama%20rata%20Brc--ko%20distrikta%20BiH>.

Ovaj oblik reparacija se temelji na sticanju statusa civilne žrtve rata, što predstavlja mogućnost za ostvarivanje mjesečne naknade i ostalih socijalnih davanja, uključujući zdravstvenu zaštitu i podršku. Navedeni zakoni/odluka tako definiraju civilne žrtve rata (u odnosu na period izloženosti torturi):

- FBiH: "civilna žrtva rata je civilna osoba kod koje je tokom rata ili neposredne ratne opasnosti, počevši od 30. 4. 1991. do 14. 2. 1996. godine, usljed ranjavanja ili nekog drugog oblika ratne torture, nastupilo oštećenje organizma, što uključuje i mentalno oštećenje ili značajno narušavanje zdravlja ili nestanak ili pogibiju te osobe".
- RS: "status žrtve ratne torture mogu steći svi civili koji su bili izloženi torturi u ratnom periodu od 17. avgusta 1990. do 19. juna 1996. na prostoru bivše SFRJ, pod uslovom da imaju (ili su imali neposredno prije odlaska u inostranstvo) prebivalište na teritoriji Republike Srpske ili Brčko distrikta BiH".
- BD: civilna žrtva rata je ona koja je oštećenje organizma ili trajno psihičko oštećenje zadobila poslije 17. augusta 1990. godine te civilna žrtva rata iz Drugog svjetskog rata.

Svi zakoni detaljno uređuju koje su to kategorije žrtava, odnosno koje nasilje su pretrpjele, kao i oblike reparacija – mjesečno novčano primanje, pravo na zdravstveno osiguranje, pravo na banjsku rehabilitaciju, podsticaj za zapošljavanje i samozapošljavanje, porodična invalidnina, lična invalidnina, dodatak za njegu i pomoć od druge osobe, ortopedski dodatak, pravo na pomoć za liječenje, pravo na pomoć prilikom rješavanja stambenih pitanja, kao i pravo na besplatnu pravnu pomoć.

U FBiH su se status i prava civilnih žrtava rata obrađivali kroz zajednički Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice s djecom Federacije BiH (1999), što je donekle ograničilo sam domet ovog dijela regulirajući ga unutar već izrazito kompleksne oblasti socijalne zaštite. U aprilu 2022. godine donesen je Nacrt zakona o zaštiti civilnih žrtava rata u Federaciji Bosne i Hercegovine, u čijoj pripremi su učestvovala brojna udruženja žrtava i nevladine organizacije. Zakon je usvojen u augustu 2023. i s početkom primjene od 1. 1. 2024. godine. U odnosu na prethodnu regulaciju, ovaj zakon donosi nekoliko bitnih izmjena: uvodi se reparacija kao pravni osnov za dio naknade osobama s invaliditetom koje su stradale zbog ratnih dejstava kao civili; uvode se u zakon djeca rođena iz zločina silovanja; ukida se rok posebnim kategorijama, odnosno žrtvama silovanja za prijavljivanje silovanja, kao i žrtvama zaostalog ratnog materijala; ukida se uslov obaveznog vještačenja u Institutu za medicinsko vještačenje (što je dosta traumatično za žrtve – ponovo proživljavati sve pred strancima po nekoliko puta) i nastavlja s radom posebna komisija koja se bavi identifikacijom žrtava silovanja (kojima žrtve same dolaze na intervju i same se prijavljuju za identifikaciju); ukida se cenzus za porodice koje ostvaruju pravo na porodičnu invalidninu (ukida se diskriminatorski imovinski cenzus za roditelje koji su izgubili dijete tokom rata u BiH: prema prijašnjem zakonu, ako su u porodici koja je izgubila dijete prihodi veći od prosječne plate u FBiH, oni gube pravo na naknadu). Zakon je u zajedničkoj nadležnosti FBiH i kantona, kojima je, uz obavezu usklađivanja kantonalnih zakonskih rješenja s ovim zakonom, ostavljena i mogućnost dodatnog unapređenja prava civilnih žrtava rata u skladu s finansijskim mogućnostima, te potrebama i zahtjevima civilnih žrtava rata. Uvođenje statusa civilne žrtve rata za djecu rođenu iz ratnog seksualnog nasilja te ukidanje roka za sticanje statusa civilne žrtve rata žrtava seksualnog ratnog nasilja predstavljaju vrlo napredna zakonska rješenja, te prepoznavanje značaja obje kategorije žrtava.

Prvi Zakon o zaštiti civilnih žrtava rata Republike Srpske, koji je usvojen 1993. godine, nije priznavao žrtve seksualnog nasilja počinjenog u ratu kao zasebnu kategoriju civilnih žrtava rata.

Bez zakonski priznatog statusa, žrtvama praktično nije bila dostupna pomoć, ni prava koja su redovno dostupna civilnim žrtvama rata. Nadalje, ovaj zakon je propisivao januar 2007. godine kao posljednji rok za podnošenje zahtjeva za sticanje statusa civilne žrtve rata. RS je 2018. godine usvojio vlastiti Zakon o zaštiti žrtava ratne torture Republike Srpske. Njegovo usvajanje je pohvalno jer omogućava žrtvama torture tokom rata, bez obzira na njihovu etničku pripadnost, pristup određenim mjerama odštete. Međutim, tokom prve dvije godine njegove provedbe, nekoliko odredbi Zakona predstavljalo je prepreke određenim kategorijama žrtava za potpuno ostvarivanje njihovih prava. Naprimjer, postoje dokazne prepreke za neke žrtve seksualnog nasilja da pristupe svojim pravima, posebno ako su silovane izvan ratnih logora ili ako im nedostaje medicinska dokumentacija izdata prije 2006. godine. Drugi problem je taj što se žrtve pod mjerama zaštite identiteta (koje su im dodijeljene tokom krivičnog postupka na suđenjima za ratne zločine) suočavaju s poteškoćama u pokušaju da se prema ovom zakonu prijave za svoja prava bez otkrivanja identiteta. Pored toga, Zakon je propisao tešku proceduru za ostvarivanje statusa uvodeći rigorozni dokazni postupak/sredstva, poput zahtjeva da žrtva mora dokazati činjenicu o pretrpljenoj torturi – imati nalaze koji su napravljeni neposredno nakon torture, ili se dokazuju uvjerenjem koje izdaje Centar za istraživanje rata, ratnih zločina i traženje nestalih lica RS-a, dokazima kojima u okviru svoje nadležnosti raspolažu drugi republički organi, institucije ili službe, a mogu se dokazivati i potvrdom Međunarodnog Crvenog krsta i pravosnažnim sudskim odlukama domaćih i stranih sudova iz kojih se na nesumnjiv način može dokazati da je žrtva pretrpjela torturu. Mnoge žrtve su zbog toga odustajale jer nisu željeli/e prolaziti kroz nepotrebnu dodatnu traumatizaciju koju ova procedura uključuje. Ovo se posebno odnosi na povratnike u RS i žrtve seksualnog ratnog nasilja, muškarce i žene. U oktobru 2023. godine je istekao rok za podnošenje zahtjeva za sticanje statusa civilne žrtve rata u RS-u. Postavljeni rok općenito nije bio dovoljno dug zbog naročito složenih procedura i uslova pod kojima se žrtva ratne torture trebala prijaviti. Unatoč upozorenjima, zahtjevima i inicijativama udruženja žrtava i OCD,¹⁰ izmjena nije bilo. To znači da osobe s prebivalištem u RS-u ne mogu više dobiti status civilne žrtve rata, dok osobe u FBiH i BD-u to i dalje mogu. Analiza “Izazovi i implementacija Zakona o zaštiti žrtava ratne torture Republike Srpske” ističe, pored spomenutih problema u regulaciji, neprovođenje zakonskog prava na banjsku rehabilitaciju te niz društvenih problema s kojima se susreću žrtve, a najčešće u vezi s prevazilaženjem ratnih trauma.¹¹ U 2024. godini, Odlukom Vlade Republike Srpske, data je saglasnost za raspisivanje Projekta banjske rehabilitacije za ratne vojne invalide, članove porodica poginulih boraca Odbrambeno-otadžbinskog rata¹² i, po prvi put, žrtve ratne torture u Republici Srpskoj. Iako Zakon o zaštiti žrtava ratne torture predviđa ovo pravo za pojedince sa ostvarenim statusom, nijedan do sada raspisani javni poziv nije uključivao ovu kategoriju.¹³

BD je u 2022. godini dobio Zakon o civilnim žrtvama rata, koji je zamijenio Odluku o zaštiti civilnih žrtava rata Brčko distrikta (kojom je do tada bila regulirana ova oblast). Zakon je prvi koji je u BiH,

---

¹⁰ Kovačević, V. *Žrtvama ratne torture potreban novi rok za status u Republici Srpskoj*. Detektor, 2024, <https://detektor.ba/2024/02/20/zrtvama-ratne-torture-potreban-novi-rok-za-status-u-republici-srpskoj/>.

¹¹ Udovčić, R. i Cvjetković, S. *Izazovi i implementacija Zakona o zaštiti žrtava ratne torture Republike Srpske*, 2024, https://trial.ba/wp-content/uploads/2024/03/TRIAL_ZAKON_ANALIZA_2024_DIGITAL.pdf.

¹² [JAVNI POZIV za podnošenje zahtjeva radi upućivanja 750 ratnih vojnih invalida i članova porodice poginulih boraca Odbrambeno-otadžbinskog rata Republike Srpske u banjsko-klimatske zdravstvene ustanove, https://vladars.rs/sr-SP-Cyrl/Vlada/Ministarstva/mpb/Pages/Javni-pozivi.aspx](https://vladars.rs/sr-SP-Cyrl/Vlada/Ministarstva/mpb/Pages/Javni-pozivi.aspx)

¹³ Raspisivanje javnog poziva rezultat je zalaganja TRIAL Internationala, Fondacije “Udružene žene” i Fondacije “Lara”, kao i rada predstavnika institucija i međunarodnih organizacija.

ali i globalno, priznao status civilne žrtve djeci rođenoj zbog rata. Ovaj status donosi povezana pripadajuća prava, kao što je prioritet prilikom upisa u obrazovne ustanove i stipendiranja.

Kao rezultat dugogodišnjih napora udruženja žrtava i organizacija civilnog društva, usvojeni su zakoni kojima se djeci rođenoj usljed ratnog silovanja dodjeljuje status žrtve. U BiH nema podataka o broju djece koja su rođena nakon ratnog silovanja.

U julu 2022. godine je Brčko distrikt BiH – u okviru Zakona o civilnim žrtvama rata – prvi u BiH zakonski prepoznao djecu rođenu usljed ratnog silovanja kao civilne žrtve rata. Ipak, po ovom zakonu, dio djece nije u mogućnosti da ostvari status, budući da je priznanje statusa ograničeno samo na djecu čije su majke već ostvarile status žrtve silovanja u ratu, što isključuje svu drugu djecu čije majke nisu tražile ovakav status i onu djecu koja su rođena usljed ratnog silovanja ali ne poznaju svoju biološku majku.

Godinu kasnije, Zakonom o zaštiti civilnih žrtava rata u Federaciji BiH se također predviđa status civilne žrtve rata za djecu rođenu usljed ratnog silovanja te predviđaju šira prava u odnosu na BD: prava na prioritarno zapošljavanje, prioritarno stambeno zbrinjavanje, psihološku i pravnu pomoć, te ne uslovljava status djece statusom majke.

U RS-u nema sličnih odredbi.

Ne umanjujući važnost ovih zakona, neophodno je ipak naglasiti da zakonsko normiranje i uvođenje prava dolazi za sada samo za odrasle građane/ke u starosnoj dobi od 28 do 32 godine koji nisu uživali prava koja su cjeloživotno imala djeca ratnih vojnih invalida ili djeca poginulih boraca.¹⁴

Na državnom nivou, program administrativnih reparacija se regulira kroz Zakon o nestalim osobama.¹⁵ Prema ovom zakonu, nestalim osobama smatraju se civili i borci koji su nestali tokom oružanih sukoba u BiH u periodu od 30. aprila 1991. do 14. februara 1996. godine. Uslovi koji moraju biti kumulativno ispunjeni da bi se osoba smatrala nestalom po ovom zakonu jesu da porodica nema nikakvih vijesti o nestalom članu, da je nestanak prijavljen i da o sudbini nestale osobe ne postoje pouzdane informacije. Članovi porodice nestale osobe su djeca rođena u braku ili van braka, usvojeno dijete, pastorče koje je nestala osoba izdržavala, bračni ili vanbračni partner, roditelji (uključujući očuha i maćehu), usvojitelji, rođene sestre i braća koje je nestala osoba izdržavala. Uslov za ostvarivanje prava članova porodice nestale osobe je da su članovi porodice živjeli u zajedničkom domaćinstvu s nestalom osobom, bili ekonomski zavisni i imaju potrebu za izdržavanjem. Članovima porodice nestale osobe zakonom se garantira pravo na novčanu pomoć, pravo na privremeno upravljanje imovinom nestale osobe, troškovi sahrane/ukopa, prioritet u zapošljavanju i školovanju djece, besplatnu zdravstvenu zaštitu, obilježavanje mjesta ukopa i iskopavanja i pravo na finansijsku pomoć udruženjima porodica nestalih osoba.

Jedan od najvećih problema u vezi s administrativnim reparacijama odnosi se na nejednak tretman preživjelih, i nepostojanje jedinstvenog okvira za cijelu BiH. Fragmentirani pravni okvir rezultira nejednakim postupcima za pristup pravima i nejednakim tretmanom preživjelih na području BiH. Naime, civilne žrtve rata, uključujući žrtve ratnog seksualnog nasilja u oba entiteta, i dalje primaju znatno niže invalidnine u poređenju s vojnim žrtvama rata (demobilisanim borcima). Nadalje, iznosi mjesečne novčane podrške dodijeljene žrtvama u RS-u četiri su puta manji od

¹⁴ Arnautović, M. *Prekid institucionalne tišine o preživjelima ratnog seksualnog nasilja/djece rođene zbog rata*. Diskriminacija.ba, 2023, <https://www.diskriminacija.ba teme/prekid-institucionalne-ti%C5%A1ine-o-pre%C5%BElivjelima-ratnog-seksualnog-nasiljadjece-ro%C4%91ene-zbog-rata> .

¹⁵ <http://www.ino.ba/dokumenti/zakoni/default.aspx?id=65&langTag=bs-BA>.

onih dodijeljenih u FBiH, što kreira nejednak tretman žrtava s prebivalištem u RS-u. Tu je i pitanje roka za sticanje statusa civilnih žrtava rata – u FBiH je za preživjele ratnog seksualnog nasilja rok ukinut, u RS-u je istekao 2023. godine. Priznavanje statusa žrtve i prava koja proizlaze iz tog statusa zavise od prebivališta preživjele osobe. Ovakva vrsta diskriminacije je nedopustiva, posebno imajući u vidu još uvijek vrlo fragilan mir u BiH.

Sudske reparacije

Sticanje statusa civilne žrtve rata utvrđen u upravnom postupku (administrativne reparacije) ne sprečava žrtvu da također podnese zahtjev za naknadu štete u sudskom postupku. Sudske reparacije se ustanovljavaju sudskom presudom u postupku pred nadležnim sudom. U BiH su dostupne reparacije kroz dvije vrste postupka – krivični i parnični (građanski) postupak.

U *krivičnom postupku*, reparacije se ostvaruju kroz isticanje imovinskopravnog zahtjeva. Ovo reguliraju zakoni o krivičnom postupku (Zakon o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine, Zakon o krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine, Zakon o krivičnom postupku Republike Srpske, Zakon o krivičnom postupku Brčko distrikta Bosne i Hercegovine). Krivični postupak pruža preživjelima zaštitu identiteta i psihološku podršku, a istovremeno zaobilazi probleme kao što su zastara i sudski troškovi, koji ometaju pristup pravdi u parničnom postupku. BiH nema posebno zakonodavstvo posvećeno pravima žrtava krivičnih djela, niti je zakonodavac ugradio posebna pravila za žrtve ratnih zločina ili žrtve krivičnih djela nasilja u opće zakonodavstvo o krivičnom postupku ili izvršnom postupku kako bi osigurao da žrtve krivičnih djela zaista u praksi dobiju naknadu.¹⁶

Prva presuda Suda Bosne i Hercegovine (Sud BiH) iz juna 2015. godine, u kojoj su, uporedo s osudom na kaznu zatvora, počinioci ratnog zločina obavezani na naknadu štete oštećenoj osobi – žrtvi ratnog silovanja¹⁷, značila je prekretnicu za reparacije u krivičnim postupcima (za ratne zločine). U okviru do sada završenih predmeta pred Sudom BiH, Okružnim sudom u Doboju i Kantonalnim sudom u Novom Travniku, jedan ili više počinilaca obavezani su isplatiti naknadu štete žrtvama ratnih zločina u iznosima od 20.000 do 60.000 KM, a najviši iznos za jednu žrtvu bio je 40.000 KM. U utvrđivanju visine dosuđenog imovinskopravnog zahtjeva sudovi u FBiH i Sud BiH rukovode se Orijentacionim kriterijima Vrhovnog suda Federacije BiH,¹⁸ kako u svim krivičnim predmetima tako i u predmetima ratnih zločina. RS nema ovu vrstu kriterija, ali primjenjuju se opća pravila za naknadu nematerijalne štete. Do marta 2023. godine je ukupno dodijeljeno 20 imovinskopravnih zahtjeva u BiH (u preko 700 predmeta ratnih zločina). U dosuđenim, tri su imovinskopravna zahtjeva isplaćena putem izvršnog postupka, a dva putem dobrovoljne isplate od strane osuđenih lica. Svi ostali su ili djelimično ili nikako isplaćeni žrtvama.

Analiza Procjena djelotvornosti zahtjeva za naknadu štete u krivičnim postupcima iz 2022. godine ukazuje da je došlo do promjene u izazovima s kojima se suočavaju pravosuđe i oštećeni prilikom

¹⁶ Meškić, Z. *Djelotvorno ostvarivanje zahtjeva za naknadu štete žrtava ratnih zločina u okviru krivičnih postupaka u Bosni i Hercegovini – nalozi i standardi međunarodnog prava i prava EU*. TRIAL International, Sarajevo, 2017, <https://trial.ba/wp-content/uploads/2017/04/20170322-TRIAL-Djelotvorno-ostvarivanje-WEB.pdf>.

¹⁷ Sud BiH je u predmetu protiv Bosiljka i Ostoje Markovića, koji su zločine počinili kao pripadnici Vojske Republike Srpske, prvi put odlučio o imovinskopravnom zahtjevu žrtve ratnog zločina.

¹⁸ Sudovi najviše instance u BiH utvrdili su zajedničke orijentire za utvrđivanje visine pravične novčane naknade za fizički bol, strah, duševnu bol zbog smrti bliskog srodnika, kao i naknadu štete zbog neopravdane osude i neosnovanog lišenja slobode, odnosno pritvaranja, dostupni ovdje: <https://vsud-fbih.pravosudje.ba/vstvfo/B/142/article/60774>.

ostvarivanja imovinskopravnog zahtjeva u krivičnom postupku. Dok su ranije postojali bazični problemi (nedostatak volje i spremnosti da se posveti reparacijama unutar krivičnog postupka, nedostatak razumijevanja važnosti ovog prava za žrtve, izostanak primjene), dotle se današnji izazovi dodatno odnose na dostizanja ujednačenih standarda u sudskoj praksi. U pogledu izazova danas, posebno je naglašena razlika između postupaka koji se vode pred Sudom BiH (državni nivo), koji je razvio sudsku praksu u ovoj oblasti, za razliku od entitetskih nivoa (kantonalni i okružni sudovi), gdje je ostvarivanje imovinskopravnog zahtjeva u krivičnom postupku u predmetima ratnih zločina još uvijek rijetko. U osnovnom fokusu krivičnih predmeta za ratne zločine na nivou entiteta i BD-a BiH je zapravo dokazivanje krivice, te izostaje interes i spremnost da se unutar ovih procesa tužilaštva i sudovi bave zahtjevima za naknadu štete. Ovdje postoji dodatna zabrinutost zbog činjenice da prema Revidiranoj državnoj strategiji za rad na predmetima ratnih zločina (produžena 2023. godine) veliki broj predmeta ratnih zločina prenosi da državnog na niži nivo, gdje još uvijek nema dovoljno spremnosti za rješavanje reparacija unutar krivičnog postupka. Pozitivan pomak je postignut 2024. godine u RS-u, gdje je glavna tužiteljica Republičkog javnog tužilaštva Republike Srpske donijela odluku o Obaveznom uputstvu o postupanju tužilaca u vezi s imovinskopravnim zahtjevima oštećenih u predmetima ratnih zločina – silovanja i seksualnog nasilja. Ovom uputstvom, svi tužioci Republičkog tužilaštva su obavezni da preduzmu sve potrebne mjere i radnje u cilju ostvarivanja imovinskopravnih zahtjeva oštećenih, uključujući utvrđivanje činjenica i prikupljanje dokaza potrebnih za dokazivanje visine zahtjeva.

Izazov koji je ostao na svim nivoima u pogledu ostvarivanja reparacija u krivičnim postupcima tiče se izvršnog postupka i tu se još uvijek ne nazire sistemsko rješenje. Naime, kada se počinioci oglase krivima i žrtvi se dodijeli naknada štete, malo je vjerovatno da će ista biti isplaćena ako počinitelj nema dovoljno sredstava, ili ih je prikrio.¹⁹ Vrlo su rijetka dobrovoljna izmirenja – postoje situacije kada okrivljeni uistinu nemaju imovinu ili namirenje ne bude u potpunosti izvršeno,²⁰ no mnogo su češći slučajevi u kojima okrivljeni (već nakon podizanja otužnice) prikrivaju imovinu. Kada se to desi, ne postoji alternativni postupak kojim se preživjelim može dodijeliti finansijska reparacija, odnosno država nema fond iz kojeg bi se dosuđeni iznos reparacije isplatio.

Odlukom UN-ovog Komiteta za borbu protiv torture (UNCAT), iz 2019. godine, od BiH se zahtijeva javno izvinjenje i osiguravanje plaćanja naknade štete žrtvi ratnog silovanja, u skladu s presudom Suda BiH, kao i uspostavljanje sveobuhvatnog i djelotvornog mehanizma dodjele odštete na državnom nivou za sve žrtve ratnih zločina. Ovo je prva Odluka UNCAT-a o žalbi pojedinca donesena protiv države BiH, prva odluka na svjetskom nivou koja se odnosi na žrtvu ratnog seksualnog nasilja, te prva Odluka UNCAT-a o žalbi pojedinca kojom se osuđuje primjena zastarnih rokova na zahtjeve za naknadu štete u slučajevima mučenja.²¹ Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine oformilo je radnu grupu za pravljenje plana implementacije UNCAT-ove odluke 2021. godine, ali još uvijek nisu poduzeti nikakvi značajni koraci za izvršenje odluke.²²

¹⁹ Gačanica, L. *Procjena djelotvornosti zahtjeva za naknadu štete u krivičnim postupcima*. TRIAL International, Sarajevo, 2022.

²⁰ Npr. situacije u kojima osuđeni zbog odsluženja zatvorske kazne na koju se upute osuđujućom presudom prestanu ostvarivati primanja, te ako nemaju imovine, ponovo nema ni mogućnosti za prinudnu naplatu. Nadalje, Vuk Ratković, osuđen na osam godina zatvora za višestruko silovanje jedne ženske osobe u Višegradu te obavezan da na ime naknade nematerijalne štete oštećenoj isplati ukupan iznos od 35.000 KM, preminuo je prije nego što je dosuđeni iznos štete naplaćen.

²¹ UNCAT odluka donesena protiv BiH. Trial International, Sarajevo, 2019. <https://trial.ba/wp-content/uploads/2022/02/UNCAT-odluka-donesena-protiv-BiH.pdf>.

²² *Izveštaj Evropske komisije o Bosni i Hercegovini za 2023. godinu*. Bruxelles, 2023.

UN-ov Komitet za eliminaciju svih oblika diskriminacije nad ženama (CEDAW) donio je 2020. godine prvu Odluku protiv BiH, potaknutu predstavkom u vezi sa slučajem u kojem država BiH preživjeloj seksualnog nasilja u ratu nije omogućila nepristranu i učinkovitu istragu, te osigurala pristup potpunoj reparaciji za pretrpljenu štetu. Komitet je istakao važnost osiguranja odštete i drugih oblika reparacija preživjelima. UN-ov CEDAW je u svojoj odluci posebno naglasio da zahtjevi preživjelih za naknadu štete za seksualno nasilje ne mogu podlijegati zastarama.²³ Ovo je prva odluka koja imenuje BiH odgovornom, kao i prva koja priznaje patnju preživjelih seksualnog nasilja. Vlasti BiH još nisu implementirale odluku.

U obje predstavke preživjele je zastupao Ured Trial Internationala u BiH.²⁴

Unatoč zakonskoj osnovi, te efikasnosti koja bi se postigla rješavanjem imovinskopravnih zahtjeva u krivičnim postupcima, nerijetko sudovi i dalje upućuju preživjele kao oštećene u krivičnom postupku da traže naknadu štete u parničnom postupku. Zakoni o krivičnom postupku propisuju da će se u krivičnom postupku odlučivati o imovinskopravnom zahtjevu ako se time ne bi znatno odugovlačio ovaj postupak. Iako je praksa u BiH pokazala da rijetko raspravljanje o imovinskopravnom zahtjevu uistinu znatno može odugovlačiti krivični postupak, sudovi još uvijek neopravdano koriste tu odredbu. Zakon se ovdje ne primjenjuje adekvatno i često je ovo ostavljeno na volju sudu (čak i kada su ispunjeni svi propisani uslovi). Napredak od 2015. godine je primjetan u radu Suda BiH, gdje se odlučivanje o imovinskopravnom zahtjevu unutar krivičnog postupka već može smatrati standardom, posebno u slučajevima ratnog seksualnog nasilja. Pa ipak je neophodno naglasiti ovdje – “u konačnici veliki broj preživjelih neće ni na ovaj način nikada moći pristupiti naknadi štete zbog nemogućnosti identifikacije počinitelja zločina nad njima ili iz razloga što ih nadležni organi ne mogu pronaći, ili su oni umrli”.²⁵

Za razliku od krivičnog postupka, međutim, *u parničnim postupcima* nema primjene mjera zaštite identiteta, zbog čega preživjele kojima je identitet bio zaštićen u krivičnom postupku često odustaju. Pored toga, pokretanje i vođenje parničnih postupaka znači troškove za preživjele (angažman zastupnika/advokata, takse, naknada troškova u slučaju izgubljenog spora). U RS-u se još uvijek provodi veoma nepravedna praksa kojom traže da žrtve rata, koje zbog odredaba o zastari nisu mogle da traže naknadu štete u parničnom postupku, nadoknade sudske troškove. Vlada Republike Srpske još uvijek nije preduzela mjere za ukidanje sudskih taksi za žrtve ratne torture: kao posljedica toga, žrtve se i dalje suočavaju sa zapljenom imovine zbog neplaćanja,²⁶ oduzima im se dio primanja (ako ih uopće imaju), ili su prinuđene dizati kredite.²⁷

Treći veliki izazov ostvarivanja reparacija kroz parnične postupke jeste pitanje zastare potraživanja naknade nematerijalne štete. U periodu 2010/2011. godina preživjeli (u većem broju bivši logoraši) su podnijeli veliki broj tužbi za naknadu nematerijalne štete protiv pojedinih entiteta i/ili države, a usljed nedostatka kolektivnog administrativnog mehanizma kojim bi se obezbijedila

²³ Saopćenje za javnost povodom CEDAW odluke protiv BiH, Trial International, 2020, <https://trial.ba/wp-content/uploads/2021/02/UN-osudio-propust-BiH-u-podrsuci-prezivjelim-ratnog-seksualnog-nasilja-.pdf>.

²⁴ TRIAL International nevladina je organizacija koja se bori protiv nekažnjivosti počinitelja najtežih međunarodnih zločina i podržava žrtve u njihovoj borbi za pravdu.

²⁵ Hanušić Bećirović, A. i drugi. *Studija o mogućnostima ostvarivanja reparacija za preživjele ratnog seksualnog nasilja u Bosni i Hercegovini — Zajedno dižemo glas*, Trial International, Vive žene, Global Survivors Fund, 2022, <https://trial.ba/wp-content/uploads/2022/03/Studija-o-mogućnostima-ostvarivanja-reparacija-za-prezivjele-ratnog-seksualnog-nasilja-u-Bosni-i-Hercegovini-%E2%80%94-Zajedno-dizemo-glas.pdf>.

²⁶ *Izveštaj Evropske komisije o Bosni i Hercegovini za 2023. godinu*. Bruxelles, 2023.

²⁷ Hanušić Bećirović, A. i drugi. *Studija o mogućnostima ostvarivanja reparacija za preživjele ratnog seksualnog nasilja u Bosni i Hercegovini – Zajedno dižemo glas*, Trial International, Vive žene, Global Survivors Fund, 2022.

naknada štete pretrpljene u ratu. Ovi postupci su aktuelizirali primjenu odredbi Zakona o obligacionim odnosima, prema kojima, kada je šteta prouzrokovana krivičnim djelom, a za krivično gonjenje je predviđen duži rok zastarjelosti, zahtjev za naknadu štete prema odgovornoj osobi zastarijeva tek kada istekne vrijeme određeno za zastarjelost samog krivičnog gonjenja. Dok su sudovi u RS-u smatrali da se zahtjevi za naknadu štete koji su podneseni po principu objektivne odgovornosti protiv entiteta nakon 1999. godine, tj. nakon 2001. godine, imaju odbiti primjenom zastarnih rokova,²⁸ Vrhovni sud Federacije BiH zauzeo je suprotan stav – ne podliježe zastari zahtjev za naknadu štete prouzrokovane nekim od krivičnih djela protiv čovječnosti i međunarodnog prava za koja krivični zakon ne predviđa zastarijevanje krivičnog gonjenja i izvršenja kazne, pozvavši se pritom na raniji stav Ustavnog suda BiH (ovo je nezavisno od toga da li je štetnik utvrđen, krivično gonjen ili oglašen krivim). Rezultat ovako neujednačene sudske prakse bila je pravna nesigurnost i neravnopravnost građana pred zakonom, koja je varirala u zavisnosti od toga pred kojim sudom je pokrenut postupak. Nakon što se Ustavni sud BiH u svojim odlukama iz 2013. godine priklonio stavovima pravosuđa iz RS-a, napuštajući na taj način svoje ranije zauzeto mišljenje,²⁹ sudovi u FBiH su također bili primorani usvajati restriktivan pristup u primjeni zastarnih rokova slijedeći novi stav Ustavnog suda.³⁰

Prema podacima Saveza logoraša BiH, više od 30.000 logoraša podnijelo je tužbe za naknadu nematerijalne štete zbog neosnovanog hapšenja i zatočenja, te pretrpljenih tortura u logorima u periodu od 1992. do 1995. godine. Više od polovine logoraša čiji su tužbeni zahtjevi odbijeni, dobilo je rješenja kojima im se nalaže da plate troškove sudskog postupka, sudske takse i pravobranilaštva. Iznosi su se kretali od 1.000 do 12.500 maraka, dok su neka od ovih sudskih potraživanja bila predmet izvršnog postupka te izuzeta i naplaćena iz plata i penzija. Dijelu logoraša je popisivana imovina radi procjene i prodaje s ciljem namirenja sudskih troškova.³¹ U 2022. godini sudovi u Republici Srpskoj donijeli su dvije odluke kojima su bivši logoraši oslobođeni troškova parničnog postupka, nakon odbijenih tužbi protiv entiteta za naknadu štete. Naredne slične odluke potvrdile bi promjenu sudske prakse u borbi za reparacije, usklađenu s odlukama Ustavnog i Evropskog suda za ljudska prava.³²

Činjenica je da se preživjele ratnih zločina u posljednjim godinama teško odlučuju na pokretanje parničnog postupka, čak i kada imaju osiguranu besplatnu pravnu pomoć. Ovo se dešava iz različitih razloga, među kojima je najviše izražena ponovna viktimizacija, otkrivanje identiteta, dužina i neizvjesnost postupka, sam postupak dokazivanja, zastara, rizik izricanja visokih troškova postupka. Ono o čemu se zapravo rijetko promišlja pri usmjeravanju žrtava iz krivičnog

---

²⁸ Subjektivni rok od tri godine i objektivni rok zastare od pet godina – pri čemu se kao početak roka zastare uzima 19. juna 1996. godine, kao dan kada je Odlukom Narodne skupštine Republike Srpske ukinuto ratno stanje i stanje neposredne ratne opasnosti.

²⁹ Odlukom br. AP – 289/03 (Ustavni sud BiH, 19. novembra 2004.) sud je usvojio apelaciju S. P. i drugi protiv RS-a radi naknade nematerijalne štete u iznosu od po 5.000,00 KM po proglašenju nestalog srodnika apelanata umrlim i stvorio pravno stajalište o objektivnoj odgovornosti (u ovom slučaju entiteta) za naknadu nematerijalne štete počinjene krivičnim djelom.

³⁰ Hanušić Bećirović, A. i drugi. *Studija o mogućnostima ostvarivanja reparacija za preživjele ratnog seksualnog nasilja u Bosni i Hercegovini – Zajedno dižemo glas*, Trial International, Vive žene, Global Survivors Fund, 2022.

³¹ Begić, J. *Umjesto reparacije logoraši prinuđeni plaćati sudske troškove*, Detektor, 2022, <https://detektor.ba/2022/01/10/umjesto-reparacije-logorasi-prinudjeni-placati-sudske-troskove/>.

³² Begić, J. *Dvije odluke sudova u Republici Srpskoj presedan u predmetima odštete logorašima*, Detektor, 2022, <https://detektor.ba/2022/04/22/dvije-odluke-sudova-u-republici-srpskoj-presedan-u-predmetima-odstete-logorasima/>.

na parnični postupak jeste da se preživjelim ovime ozbiljno produžavaju psihičke patnje i osjećaj bespomoćnosti, kao i nepovjerenje u pravosuđe i pravdu.³³

Simboličke reparacije

Simboličke reparacije su mjere vlasti preduzete s ciljem da se na simboličan način prizna istina o zločinima i kršenju ljudskih prava u prošlosti. U okviru ovih inicijativa, predstavnici države žrtvama, pojedinačno ili kolektivno, javno i zvanično priznaju odgovornost države za nedjela iz prošlosti. Postoji nekoliko vrsta simboličkih reparacija: memorijalni centri i spomen-obilježja, komemoracije, izvinjenja državnika i visokih državnih predstavnika.

Simboličke reparacije imaju javnu komponentu, odnosno važno je da se predstavnici države-vlasti javno i nedvosmisleno odrede o osudi počinjenih zločina, odaju priznanje patnji žrtava i time doprinesu zdravim osnovama za suočavanje s teškom prošlošću. Iako se čini jednostavno, simboličke reparacije su u našem regionu možda i najteži, najmanje realiziran segment tranzicijske pravde. Umjesto izgradnje sjećanja koje počiva na činjenicama (prvi i drugi stub tranzicijske pravde – suđenja za ratne zločine i utvrđivanje istine), vlasti su se odlučile za jednostrane etničke interpretacije prošlosti, u kojima prevladava viktimološki kolektivni sentiment, a stvarne žrtve se koriste za njegovo održavanje. Vrlo rijetko se komemoriraju i priznaju žrtve iz drugih etničkih grupa, te priznaju zločini vlastite grupe. Prepoznavanje svih ratnih zločina i masovnih kršenja ljudskih prava doprinosi izgradnji povjerenja i pomirenja, dok nedostatak prepoznavanja zločina vodi ka opravdavanju i legitimiranju nasilja. Kako navodi Nenad Dimitrijević, “ako ćutimo ili poričemo, preživeli će naš stav razumeti ne samo kao naš odnos prema prošlosti nego i kao naš odnos prema sadašnjosti... Ponižavajuće je ako ti ljudi moraju da žive u svetu u kome će njihove patnje biti zaboravljene ili proglašene nerelevantnim”.³⁴

Memorijalizaciju u BiH obilježava nepostojanje jedinstvenog, sistemskog, organiziranog državnog nastojanja u obilježavanju sjećanja. Dijelom jer ne postoji odgovor na pitanje šta će se obilježavati, gdje i na koji način. Rascjepkanost u izgradnji spomenika, te organizaciji komemoracija (izvan onih “velikih” i sada već ustaljenih), zapravo korespondira s razjedinjenim zvaničnim narativima o prošlosti, a u kojima su (i u memorijalizaciji i u zvaničnim narativima) žrtve i njihove potrebe zanemarene i marginalizirane. Drugim dijelom, jer ne postoji jasna i jedinstvena legislativa o izgradnji spomenika kojima se obilježava rat '90-ih. Naime, osnovu za podizanje memorijala u BiH čine prvenstveno entitetski i kantonalni zakoni, kao i zakon Brčko distrikta o prostornom planiranju i korištenju zemljišta. Saglasnost za podizanje spomenika najčešće daju urbanističke službe lokalnih samouprava. Međutim, ova zakonska regulativa ne utvrđuje relevantne kriterije i standarde za podizanje memorijala u smislu tranzicijske pravde.

Jedini memorijal ustanovljen zakonom i s jasnim ciljem “da se stvori dostojanstveno mjesto za ukop osoba koje su preminule usljed događaja u Srebrenici”, odlukom visokog predstavnika za Bosnu i Hercegovinu 2000. godine, jeste Memorijalni centar Srebrenica – Potočari, Spomen-obilježje i mezarje za žrtve genocida iz 1995. godine. Memorijalni centar je mjesto sjećanja na žrtve genocida u Srebrenici iz 1995. godine. OHR je 2001. donio odluku o osnivanju Fondacije

³³ Gačanica, L. *Procjena djelotvornosti zahtjeva za naknadu štete u krivičnim postupcima*. TRIAL International, Sarajevo, 2022.

³⁴ Dimitrijević, N. *Moralne osnove izgradnje mira*. Pešćanik, 2017, <https://pescanik.net/moralne-osnove-izgradnje-mira/>.

“Srebrenica – Potočari, Spomen-obilježje i mezarje” s ciljem njegove izgradnje i održavanja te prikupljanja novčanih sredstava u ovu svrhu. Visoki predstavnik u BiH 2007. godine predstavlja Odluku kojom se donosi Zakon o Memorijalnom centru Srebrenica – Potočari, Spomen-obilježje i mezarje za žrtve genocida iz 1995. godine,³⁵ prema kojoj je Memorijalni centar pravni sljednik Fondacije Srebrenica – Potočari, Spomen-obilježje i mezarje.

Podizanje spomenika u BiH je suštinski političko pitanje, te podignuti spomenici nose jasnu političku poruku o tome ko je žrtva, a ko počinitelj; ko je agresor, a ko branilac. Jednako kao prisustvo spomenika, ovome svjedoči i odbijanje da se obilježje određeni događaji i stradanja iz prošlosti. U BiH je izgrađeno više od 2.100 spomenika koji su posvećeni ratnim stradanjima '90-ih. Veći broj ovih spomenika nalazi se na području Federacije BiH (više od 1.400), s najviše spomenika u Tuzlanskom kantonu (ukupno 288 spomenika). U RS-u najviše spomenika je popisano na području Bijeljinske mezoregije, uključujući i subregiju Zvornik (ukupno 231 spomenik).³⁶ Spomenici se manje podižu civilnim žrtvama rata (tek 38), još rjeđe neovisno o nacionalnosti, a tek u pet slučajeva podignuti su spomenici svim civilnim žrtvama, neovisno o pripadnosti – u Varešu, Žepču, Bosanskom Petrovcu, Brčkom (2023)³⁷ te *Spomenik miru* u Srebrenici iz 2020. godine, koji je izazvao najviše nespornosti i negodovanja.³⁸ Veliki broj memorijala posvećenih vojnim i civilnim žrtvama jedne etničke skupine podignut je i u mjestima povratka, na javnim mjestima, u školama, kulturnim institucijama, zatim na mjestu stradanja pripadnika druge etničke skupine ili u povratničkim naseljima gdje žive pripadnici samo jedne etničke zajednice.³⁹ Sve ovo je imalo negativan uticaj na procese pomirenja, ali i povratka i osjećaja sigurnosti povratnika (od kojih su mnogi i žrtve).

Nakon godina osporavanja, šutnje i nespremnosti za obilježavanje zločina na Kazanima u Sarajevu, lokalna vlast je 2021. podigla spomenik koji je “ustvari više spomenik poricanju nego spomenik žrtvama”.⁴⁰ Naime, gradske vlasti su odlučile da na spomeniku ne navode da su počinioci zločina pripadnici Armije Republike BiH i da su žrtve primarno bile targetirane zbog etničkog identiteta; spomenik je podignut na lokalitetu Kazana, koji je daleko od gradskog jezgra i teško pristupačan; ni na koji način nisu obilježena mjesta otmica u užem gradskom jezgru niti lokacija komande 9. brdske brigade, kroz koju je većina žrtava prošla i gdje su bili mučeni; porodice žrtava nisu bile dio procesa podizanja spomenika, niti aktivisti i organizacije koji su godinama zagovarali podizanje spomenika i koji su se na kraju povukli nezadovoljni

³⁵ <https://www.ohr.int/odluka-kojom-se-donosi-zakon-o-memorijalnom-centru-srebrenica-potocari-spomen-obiljezje-i-mezarje-za-zrtve-genocida-iz-1995-godine-2/>.

³⁶ *Međunarodni dan spomenika i spomeničkih cjelina – UDIK Saopštenje za javnost*, 2021, <https://cdtp.org/medjunarodni-dan-spomenika-i-spomenickih-cjelina-3/>.

³⁷ Spomenik civilnim žrtvama rata za period 1939–1945. i 1992–1995. u Brčkom (2023) je podignut od strane Brčko distrikta (kroz nalog supervizora Gregoriana) i komemorira sve civilne žrtve stradale na ovom području. Spomenik je bez vjerskih i religijskih obilježja, te prema riječima supervizora za BD i lokalnih vlasti, predstavlja dio procesa reparacija i opredjeljenosti ka izgradnji pomirenja.

³⁸ Odluku o izgradnji spomenika donijela je Skupština Opštine Srebrenica 2019. godine, na inicijativu Kancelarije visokog predstavnika u BiH. *Spomenik miru* u Srebrenici je mesingana skulptura na postamentu, u vidu podlaktica ruku, čije šake na dlanovima drže planetu Zemlju. Na spomeniku stoji zagrljeno četvero djece. Izgradnji spomenika su se protivili bošnjački odbornici u Skupštini opštine Srebrenica, a udruženja žrtava podsjećaju da je besmisleno podizati spomenike miru sve dok se genocid na tom istom mjestu negira.

³⁹ *Strategija tranzicijske pravde u Bosni i Hercegovini 2012-2016 (Radni tekst)*, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice, <http://www.mpr.gov.ba/aktuelnosti/propisi/konsultacije/strategija%20tp%20-%20bosanski%20jezik%20fin%20doc.pdf>

⁴⁰ Novalić, N. *Između poricanja i priznanja: Kome i čemu služi spomenik na Kazanima?*, Analiziraj.ba, 2023, <https://analiziraj.ba/izmedju-poricanja-i-priznanja-kome-i-cemu-sluzi-spomenik-na-kazanima/>.

potezima gradonačelnice Sarajeva; potpuno arbitrarno je odlučeno da se kao datum obilježavanja uzme 9. novembar, koji simbolizira prve ekshumacije na Kazanima iz 1993. godine, a ne 26. oktobar, koji se ustalio kao datum sjećanja na vojnu akciju protiv dijelova ARBiH koji su bili odgovorni za zločine u Sarajevu. Novi datum komemoriranja Kazana ustvari je pokušaj odmaka od činjenice da su za zločine odgovorni pripadnici ARBiH, kao i da se ipak nije radilo o pojedincima, već o prilično moćnim i dobro organiziranim jedinicama za čije suzbijanje je trebala ozbiljna sila.⁴¹

Međutim, neophodno je naglasiti da memorijalizacija nije proces okrenut samo ka prošlosti – pored prepoznavanja žrtava, memorijalizacija je okrenuta ka sadašnjosti, kao proces koji omogućava iscjeljenje i izgradnju povjerenja, te ka budućnosti s ciljem da spriječi buduće nasilje i jamči neponavljanje zločina.⁴² Stoga memorijalizacija treba biti mnogo više od postavljanja “korektnih” spomenika koji ne ispunjavaju društvenu potrebu pamćenja u BiH, posebno kada se radi o zajednicama s nasilnom prošlošću.⁴³

Javna izvinjenja imaju potencijal da snažno doprinesu moralnoj satisfakciji žrtava, i u određenim kontekstima, da imaju važan simbolički obnavljajući uticaj na žrtve i njihovu širu zajednicu. U većini slučajeva, izvinjenje nije dovoljna reparacija žrtvama grubih kršenja ljudskih prava – izvinjenja trebaju biti sastavni dio šireg koncepta zadovoljenja prava za žrtve (što uključuje efektivnu materijalnu reparaciju). Važno je razlikovati “izraze žaljenja” od izvinjenja – suštinsko izvinjenje mora sadržavati, osim riječi kojima se izvinjava, i preuzimanje odgovornosti za predmetne događaje iz prošlosti, kao i korištenje onih koje nedvojbeno, ne ublažavajući, opisuju konkretne događaje i posljedice (ne)djela zbog kojih je izvinjenje upućeno.⁴⁴ Cilj izvinjenja je osnažiti građane i društvo u cijelosti da se suoče s razlozima koji su uzrokovali konflikte, nasilje, represiju ili sukobe, koji su omogućili masovno kršenje ljudskih prava, te da se na taj način nedvojbeno potvrdi činjenica da su se zločini dogodili i da su ta djela prouzročila štetu žrtvama čija se prava nisu poštovala.

Iako je u postratnom periodu bilo više javnih izvinjenja u vezi sa zločinima počinjenim tokom “jugoslovenskih ratova” od strane političkih i vojnih vođa na svim stranama, nerijetko su se dovodili u pitanje istinski uticaj koji imaju, a naročito imajući u vidu stalno odsustvo opsežnog pristupa reparacijama. Primjeri javnih izvinjenja, koja su se dešavala u periodu 2003–2013. te nakon toga utihnula, uključuju:

- predsjednik Srbije i Crne Gore Svetozar Marović se izvinio svima u BiH koji su pretrpjeli bol od nekoga iz Srbije i Crne Gore (2003);⁴⁵
- predsjednik Srbije Boris Tadić se izvinio za zločine počinjene u BiH, tokom prve posjete BiH (2004);
- predsjednik Republike Srpske Dragan Čavić je izjavio: “Najprije kao čovjek i Srbin, a onda kao otac, brat i sin, a tek onda kao predsjednik RS-a, moram reći da je ovih devet dana

⁴¹ Ibid.

⁴² Shaheed, F. *Report of the Special Rapporteur in the field of cultural rights, Farida Shaheed: Memorialization processes (A/HRC/25/49)*. United Nations General Assembly Human Rights Council, 2014, <https://digitallibrary.un.org/record/766862?ln=en>.

⁴³ Gačanica, L. *Da li je pomirenje prioritet za Bosnu i Hercegovinu?* Inicijativa za monitoring EU integracija, 2023, <https://eu-monitoring.ba/da-li-je-pomirenje-prioritet-za-bosnu-i-hercegovinu/>.

⁴⁴ *Kako se ispričati za zločine – Priručnik za političare*. YIHR, https://yihr.hr/system/publication/document/24/5_YIHR-Kako-se-ispri%C4%8Dati-za-zlo%C4%8Dine.pdf.

⁴⁵ Šišić, A. *Svetozar Marović se izvinio bh. građanima*, Nezavisne novine, 2003, <http://www.infobiro.ba/article/315514>.

jula

srebreničke tragedije crna strana istorije srpskog naroda. Učesnici ovog zločina ne mogu se opravdati nikome i ničim. Onaj koji je činio ovakav zločin i pri tome se možda pozivao na narod kome pripada po imenu i prezimenu, činio je zločin i prema vlastitome narodu” (2004);⁴⁶

- član Predsjedništva BiH Bakir Izetbegović je na *Radiju B92* rekao da se “izvinjava za svakog nevino ubijenog čovjeka koga je ubila Armija BiH”, ali je i dodao da “kada se saberu svi zločini Armije BiH, nisu ravni jednom satu zločina u Srebrenici” (2010);⁴⁷
- predsjednik Srbije Tomislav Nikolić izvinio se za zločin počinjen u Srebrenici i tražio pomilovanje, ali se uzdržao da zločin opiše kao genocid (2013).⁴⁸

Predstavnici država u regionu su imali različite pristupe u javnim obraćanjima o ulozi njihovih država u ratu u BiH, uključujući izvinjenja.

Predsjednik Srbije Boris Tadić se prilikom prve posjete BiH izvinio u ime srpskog naroda: “To nije učinio srpski narod, jer su zločinci pojedinci. Nemoguće je optuživati jedan narod jer su isti zločini vršeni i protiv srpskog naroda. Mislim da svi jedni drugima dugujemo izvinjenje jer smo svi u relativno kratkom vremenskom periodu bili i žrtve i svjedoci zločina... Ja ću početi prvi i izvinjavam se svima protiv kojih su počinjeni zločini u ime srpskog naroda. Želim da naglasim da te zločine nije počinio srpski narod, već pojedinci koji imaju ime i prezime i koji treba da odgovaraju pred Sudom u Haagu.”⁴⁹

Nakon što su mediji 2010. godine prenijeli da se predsjednik Republike Hrvatske Ivo Josipović tokom obraćanja u Parlamentarnoj skupštini BiH izvinio zbog zločina koje su u Bosni i Hercegovini počinile hrvatske snage, Josipović se pozvao na pogrešnu interpretaciju njegovih riječi i izjavio da “to nije bilo izvinjenje, nego sam izrazio žaljenje zbog ratnih zbivanja.”⁵⁰

Ova izvinjenja su imala jaku simboličku vrijednost, i došla su u periodu kada je konstruktivno rađeno na izgradnji pozitivne klime za tranzicijsku pravdu. Međutim, sama izvinjenja je trebala pratiti i jasna politika i djelovanje, što ne samo da je izostalo u godinama koje su došle već se izrazito intenzivirao diskurs negiranja, opravdavanja i osporavanja ratnih zločina, odnosno veličanja ratnih zločinaca. U odnosu na simboličke reparacije, posljednje godine nisu donijele značajnije pozitivne iskorake, a period do 2014. godine se može posmatrati kao vrijeme u kojem jeste otvorena, ali, nažalost, kasnije napuštena, prilika za kritičko suočavanje s prošlošću i iskreni pijetet sa svim žrtvama. Vrijedi istaknuti da niti u vrijeme kada su izricana, izvinjenja nisu prošla bez kritika i osporavanja od strane postojećih vlasti, tražeći nerijetko da se osobe koje su ih izrekle ne obraćaju u ime naroda ili države. I dodatno zbog toga – njihovo postojanje je bilo, i dalje jeste, bitno.

Osim izvinjenja, simboličku vrijednost imaju i posjete državnika mjestima stradanja, te odavanje počasti stradalim. U BiH su te prakse često korištene, poput odlazaka domaćih i regionalnih predstavnika vlasti u Potočare (u vrijeme komemoracije ili tokom službenih posjeta), odavanje

⁴⁶ Smoljanović, S. *Čavic priznao masakr u Srebrenici*, Deutsche Welle, 2004, <https://www.dw.com/bs/%C4%8Davic-priznao-masakr-u-srebrenici/a-2485548>.

⁴⁷ Mihajlović, B. *Zatvara se krug međusobnih izvinjenja balkanskih lidera*, Radio Slobodna Evropa, 2010, <https://www.slobodnaevropa.org/a/balkan-zrtve-ratovi-izvinjenja-izetbegovic-tadic/2208585.html>.

⁴⁸ *Nikolić se izvinio zbog Srebrenice*, RTS, 2013, <https://www.rts.rs/lat/vesti/politika/1312406/nikolic-se-izvinio-zbog-srebrenice.html>.

⁴⁹ <https://www.slobodnaevropa.org/a/833337.html>

⁵⁰ <https://www.klix.ba/vijesti/bih/nisam-se-izvinio-nego-sam-izrazio-zaljenje/100416003>

počasti žrtvama u Ahmićima, na Kapiji (Tuzla), Bradini, prisustvo obilježavanju Dana bijelih traka u Prijedoru i drugim mjestima stradanja. Međutim, ponekad se ističe prigovor da prisustvo i obraćanja političara “otimaju” ove komemoracije, odnosno politiziraju ih, umjesto da doprinesu javnoj podršci žrtvama i suočavanju s prošlošću.

Zaključak

Unatoč brojnim postojećim problemima i izazovima u ostvarivanju reparacija u BiH, neophodno je naglasiti da su evidentni napredak i razvoj ovog aspekta tranzicijske pravde. Tokom godina su se država i entiteti od nerazumijevanja i nedostatka istinskog interesa, pomakli ka uspostavljanju standarda i uključenju žrtava i civilnog sektora u procese planiranja i reformskih procesa. Ovo je istinski rezultat upravo upornog rada i zagovaranja udruženja žrtava i drugih organizacija civilnog društva, odnosno onih čija su prava (i pravda) marginalizirana. Međutim, postignuti napredak BiH treba mjeriti i onim koliko je ostvareno i postignuto za žrtve, a postoji realna bojazan da je to premalo i dosta kasno, a za mnoge – prekasno.

Najveći problemi s kojima se suočavaju žrtve u ostvarenju svojih prava na reparacije odnose se na komplikovan bh. pravni sistem i rascjepkanost zakona; nejednak tretman žrtava; nedostatak pristupa efikasnom pravnom lijeku kroz krivični postupak te izuzetno neefikasan parnični postupak; i u konačnici – nedostatak političke volje za uređenje ove oblasti. Toliko godina nakon završetka rata u BiH nije učinjeno dovoljno za rješavanje hitnih potreba civilnih žrtava. Civilne žrtve rata se suočavaju s dvostruko nepovoljnim položajem – prvenstveno zbog pretrpljene štete, a potom i zbog nemogućnosti ostvarenja vlastitih prava. Ovo produžava njihove traume, onemogućava dostojanstven život (u kojem priznanje njihove traume i patnje znači minimum za novi početak), te produbljuje nepovjerenja u vlasti i institucije. Neke od žrtava navode da im prolazak kroz proces ostvarivanja prava na reparacije djeluje kao ponovno nasilje nad njima, samo drugim sredstvima.

Preporuke

- Potrebno je uspostaviti jedinstveni okvir administrativnih reparacija za cijelu BiH koji bi zamijenio mnoštvo postojećih zakona i osigurao pružanje lako dostupne podrške žrtvama, oslobođene bilo kakvog oblika diskriminacije, uključujući diskriminaciju na osnovu mjesta prebivališta. Neophodno je osigurati jednak pristup socijalnim davanjima i drugim mjerama podrške na koje žrtve imaju pravo.
- Treba osigurati nastavak prakse dosuđivanja imovinskopravnih zahtjeva u krivičnim postupcima i obezbijediti ujednačenu praksu pred svim pravosudnim institucijama u BiH, uključujući okružne/kantonarne institucije. Sudije trebaju da odlučuju o imovinskopravnom zahtjevu u okviru krivičnog postupka, bez neopravdanog upućivanja žrtava na parnični postupak.
- Vlasti BiH trebaju osigurati hitnu i sveobuhvatnu provedbu Odluke UNCAT-a iz 2019. i CEDAW-a iz 2021. godine, uključujući naknadu štete i javno izvinjenje, te uspostavljanje djelotvornog mehanizma dodjele odštete na državnom nivou za sve žrtve ratnih zločina.
- Neophodno je utvrditi za cijelo područje države jedinstvene kriterije o visini naknade koja se dosuđuje za različite vidove štete u predmetima ratnih zločina.

- Vlasti u BiH trebaju osigurati da žrtve efektivno dobiju odštetu dodijeljenu u krivičnom postupku. To znači da, čak i u slučajevima kada počinitelj ne isplati dosuđeni iznos naknade štete, vlast mora osigurati isplatu naknade štete koja je žrtvama dosuđena. Vlasti BiH trebaju osigurati osnivanje fonda iz kojeg bi se žrtvama pružala kompenzacija i drugi oblici reparacija.
- Izmijeniti zakone o parničnom postupku Federacije BiH, Republike Srpske i Brčko distrikta tako da žrtvama kojima je odobrena zaštita identiteta u krivičnom postupku, identitet bude zaštićen i u parničnom postupku prilikom traženja obeštećenja.
- Vlasti u BiH trebaju osigurati da se u predmetima ratnih zločina ne primjenjuje zastara na parnice za naknadu nematerijalne štete i da se žrtve čiji su zahtjevi odbijeni kao rezultat primjene zastare, oslobode plaćanja sudskih troškova.
- Nužno je ustanoviti standarde i kriterije za podizanje memorijala i održavanje komemorativnih aktivnosti na državnom nivou.
- Predstavnici vlasti bi trebali odati priznanje patnjama svih stradalih u BiH, bez etničke diskriminacije i isključivosti. Samo odgovorna politika sjećanja može proizvesti efekte simboličkih reparacija i moralnu satisfakciju u priznanju patnji žrtava i njihovih porodica.
- Programi reparacija moraju biti razvijani i primijenjeni u kontinuitetu, te posebno u odnosu i prema drugim mehanizmima tranzicijske pravde.

Literatura

Apel povodom Međunarodnog dana ljudskih prava: Porodice imaju pravo da znaju za sudbinu svojih najmilijih. Institut za nestale osobe Bosne i Hercegovine, 2023, <http://www.ino.ba/odnosi-s-javnoscu/saopcenja-za-javnost/default.aspx?id=2084&langTag=bs-BA>

Arnautović, M. *Prekid institucionalne tišine o preživjelima ratnog seksualnog nasilja/djece rođene zbog rata.* Diskriminacija.ba, 2023, <https://www.diskriminacija.ba teme/prekid-institucionalne-ti%C5%A1ine-o-pre%C5%BEivjelima-ratnog-seksualnog-nasiljadjece-ro%C4%91ene-zbog-rata>

Begić, J. *Umjesto reparacije logoraši prinuđeni plaćati sudske troškove.* Detektor, 2022, <https://detektor.ba/2022/01/10/umjesto-reparacije-logorasi-prinudjeni-placati-sudske-troskove/>

Begić, J. *Dvije odluke sudova u Republici Srpskoj presedan u predmetima odštete logorašima.* Detektor, 2022, <https://detektor.ba/2022/04/22/dvije-odluke-sudova-u-republici-srpskoj-presedan-u-predmetima-odstete-logorasima/>

Dimitrijević, N. *Moralne osnove izgradnje mira.* Peščanik, 2017, <https://pescanik.net/moralne-osnove-izgradnje-mira/>

Gaćanica, L. *Da li je pomirenje prioritet za Bosnu i Hercegovinu?* Inicijativa za monitoring EU integracija, 2023, <https://eu-monitoring.ba/da-li-je-pomirenje-prioritet-za-bosnu-i-hercegovinu/>

Gaćanica, L. *Da li je pomirenje prioritet za Bosnu i Hercegovinu?* Inicijativa za monitoring EU integracija, 2023, <https://eu-monitoring.ba/da-li-je-pomirenje-prioritet-za-bosnu-i-hercegovinu/>

Hanušić Bećirović, A. i drugi. *Studija o mogućnostima ostvarivanja reparacija za preživjele ratnog seksualnog nasilja u Bosni i Hercegovini – Zajedno dižemo glas.* Trial International, Vive žene, Global Survivors Fund, 2022, <https://trial.ba/wp-content/uploads/2022/03/Studija-o-mogucnostima-ostvarivanja-reparacija-za-prezivjele-ratnog-seksualnog-nasilja-u-Bosni-i-Hercegovini-%E2%80%94-Zajedno-dizemo-glas.pdf>

Izveštaj Evropske komisije o Bosni i Hercegovini za 2023. godinu. Bruxelles, 2022, <https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/documents/2023/Izve%C5%A1taj%20o%20Bosni%20i%20Hercegovini%20za%202023.%20%20-%20BHS%20prijevod%20%28002%29.pdf>

JAVNI POZIV za podnošenje zahtjeva radi upućivanja 750 ratnih vojnih invalida i članova porodice poginulih boraca Odbrambeno-otadžbinskog rata Republike Srpske u banjско-klimatske zdravstvene ustanove. <https://vladars.rs/sr-SP-Cyrl/Vlada/Ministarstva/mpb/Pages/Јавни-позиви.aspx>

Kako se ispričati za zločine – Priručnik za političare. YIHR, https://yihr.hr/system/publication/document/24/5_YIHR-Kako-se-ispri%C4%8Dati-za-zlo%C4%8Dine.pdf

Kovačević, V. *Žrtvama ratne torture potreban novi rok za status u Republici Srpskoj.* Detektor, 2024, <https://detektor.ba/2024/02/20/zrtvama-ratne-torture-potreban-novi-rok-za-status-u-republici-srpskoj/>

Meškić, Z. *Djelotvorno ostvarivanje zahtjeva za naknadu štete žrtava ratnih zločina u okviru krivičnih postupaka u Bosni i Hercegovini – nalozi i standardi međunarodnog prava i prava EU.* TRIAL International, Sarajevo, 2017, <https://trial.ba/wp-content/uploads/2017/04/20170322-TRIAL-Djelotvorno-ostvarivanje-WEB.pdf>

Međunarodni dan spomenika i spomeničkih cjelina – UDIK Saopštenje za javnost, 2021, <https://cdtp.org/medjunarodni-dan-spomenika-i-spomenickih-cjelina-3/>

Mihajlović, B. *Zatvara se krug međusobnih izvinjenja balkanskih lidera.* Radio Slobodna Evropa, 2010, <https://www.slobodnaevropa.org/a/balkan-zrtve-ratovi-izvinjenja-izetbegovic-tadic/2208585.html>

Nikolić se izvinio zbog Srebrenice. RTS, 2013, <https://www.rts.rs/lat/vesti/politika/1312406/nikolic-se-izvinio-zbog-srebrenice.html>

Novalić, N. *Između poricanja i priznanja: Kome i čemu služi spomenik na Kazanima?* Analiziraj.ba, 2023, <https://analiziraj.ba/izmedju-poricanja-i-priznanja-kome-i-cemu-sluzi-spomenik-na-kazanima/>

Orijentacioni kriteriji i iznosi za utvrđivanje visine pravične novčane naknade nematerijalne štete. Vrhovni sud Federacije Bosne i Hercegovine, 2016, <https://vsud-fbih.pravosudje.ba/vstvfo/B/142/article/60774>

Reparacije za preživjele ratnog seksualnog nasilja. Trial International, 2022, <https://trial.ba/wp-content/uploads/2021/10/Studija-o-reparacijama-BiH-Preliminarni-nalazi.pdf>

Saopćenje za javnost povodom CEDAW odluke protiv BiH, Trial International, 2020, <https://trial.ba/wp-content/uploads/2021/02/UN-osudio-propust-BiH-u-podrsци-prezivilim-ratnog-seksualnog-nasilja.pdf>

Savez logoraša Bosne i Hercegovine, <https://savezlogorasaubih.ba/>

Shaheed, F. *Report of the Special Rapporteur in the field of cultural rights, Farida Shaheed: Memorialization processes (A/HRC/25/49)*. United Nations General Assembly Human Rights Council, 2014, <https://digitallibrary.un.org/record/766862?ln=en>

Smoljanović, S. *Čavić priznao masakr u Srebrenici*, Deutsche Welle, 2004, <https://www.dw.com/bs/%C4%8Davic-priznao-masakr-u-srebrenici/a-2485548>

Strategija tranzicijske pravde u Bosni i Hercegovini 2012-2016. (Radni tekst), Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice, <http://www.mpr.gov.ba/aktuelnosti/propisi/konsultacije/strategija%20tp%20-%20bosanski%20jezik%20fin%20doc.pdf>

Šišić, A. *Svetozar Marović se izvinio bh. građanima*, Nezavisne novine, 2003, <http://www.infobiro.ba/article/315514>

Udovčić, R. i Cvjetković, S. *Izazovi i implementacija Zakona o zaštiti žrtava ratne torture Republike Srpske*, 2024, https://trial.ba/wp-content/uploads/2024/03/TRIAL_ZAKON_ANALIZA_2024_DIGITAL.pdf

UNCAT odluka donesena protiv BiH. Trial International, Sarajevo, 2019. <https://trial.ba/wp-content/uploads/2022/02/UNCAT-odluka-donesena-protiv-BiH.pdf>

Zakoni

Zakon o zaštiti civilnih žrtava rata u Federaciji Bosne i Hercegovine, <https://fbihvlada.gov.ba/bs/9-zakon-o-zastiti-civilnih-zrtava-rata-u-federaciji-bosne-i-hercegovine>

Zakon o zaštiti žrtava ratne torture Republike Srpske, Sl. glasnik RS, br. 90/2018, <https://www.narodnaskupstinaris.net/?q=la/akti/usvojeni-zakoni/zakon-o-za-%C5%A1titi-%C5%BErtava-ratne-torture>

Zakon o civilnim žrtvama rata Brčko distrikta BiH, <https://skupstinabd.ba/ba/zakon.html?lang=ba&id=/Zakon%20o%20civilnim%20z--rtvama%20rata%20Brc--ko%20distrikta%20BiH>

Zakon o nestalim osobama, <http://www.ino.ba/dokumenti/zakoni/default.aspx?id=65&langTag=bs-BA>

Zakon o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine, "Službeni glasnik Bosne i Hercegovine", br. 3/2003, 32/2003 – ispravka, 36/2003, 26/2004, 63/2004, 13/2005, 48/2005, 46/2006, 29/2007, 53/2007, 58/2008, 12/2009, 16/2009, 53/2009 – dr. zakon, 93/2009, 72/2013 i 65/2018. http://www.msb.gov.ba/anti_trafficking/zakonodavstvo/zakoni/?id=3866

Zakon o krivičnom postupku Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, "Službeni glasnik Brčko distrikta BiH", br. 34/2013 – prečišćen tekst, 27/2014, 3/2019 i 16/2020, <https://skupstinabd.ba/ba/zakon.html?lang=ba&id=/Zakon%20o%20krivic--nom%20postupku%20Brc--ko%20Distrikta%20BiH>

Zakon o krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine, "Službene novine Federacije BiH", br. 35/2003, 56/2003 – ispravka, 78/2004, 28/2005, 55/2006, 27/2007, 53/2007, 9/2009, 12/2010, 8/2013, 59/2014 i 74/2020, <https://portalfo1.pravosudje.ba/vstvfo-api/vijest/download/49508>

Zakon o krivičnom postupku Republike Srpske, "Službeni glasnik RS", br. 53/2012, 91/2017, 66/2018 i 15/2021, <https://pravosudje.ba/vstvfo/S/109/article/31771>

Odluka kojom se donosi Zakon o Memorijalnom centru Srebrenica – Potočari, Spomen-obilježje i mezarje za žrtve genocida iz 1995. godine, <https://www.ohr.int/odluka-kojom-se-donosi-zakon-o-memorijalnom-centru-srebrenica-potocari-spomen-obiljezje-i-mezarje-za-zrtve-genocida-iz-1995-godine-2/>